

Maca JOGAN¹IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKAKADEMSKA KARIERA IN SPOLNA
(NE)ENAKOST

Povzetek. V prispevku so predstavljeni nekateri izsledki raziskave (1996) o položaju akademsko delujočih žensk (na vzorcu 41 docentk in 71 asistentk) na Slovenskem. Čeprav na ravni splošne vrednotne usmeritve ne prevladuje več ženskosovražna drža, se docentke in asistentke srečujejo z ovirami znotraj in zunaj akademskega prostora, ki se izražajo v različnih oblikah (bolj ali manj odkrite) diskriminacije, s čimer se (re)producira dejanska neenakost možnosti v primerjavi z moškimi (npr. nadobremenjenost žensk z neprijetnimi rutinskimi opravili na delovnem mestu, negativni predsodki o ženskah v znanosti, nadobremenjenost z družinskimi deli). Akademsko kariero je zaradi tega za ženske v primerjavi z moškimi težja in povezana z večjimi vlaganji in odrekanji (zlasti v zasebnem življenju). Kljub prevladujoči deprivaciji so respondente pokazale nizko stopnjo ozaveščenosti glede možnosti izboljšanja obstoječega stanja.

Ključni pojmi: neenakost po spolu, diskriminacija, akademska kariera in ženske, seksizem, egalitarizacija možnosti, predsodki

989

Uvod

Upoštevanje temeljnih značilnosti reproduciranja spolno pristranskega družbenega reda v dosedanjem razvoju je nujno potrebno, če hočemo razumeti katerikoli delni pojav v sodobnosti. Obče značilnosti določanja vsakdanjega življenja in obnašanja ter delovanja posameznikov so vidne tudi na področju ustvarjanja in uporabe znanja. S tega vidika so upravičene zahteve, da je treba pri pojasnjevanju sodobnih pojavov spolne diskriminacije v znanosti in raziskovanju spoznavno pozornost razširiti na širše družbeno in kulturno okolje (npr. J. Kettle 1996, 60-64). Torej ne gre za to, da bi se spraševali, kaj je narobe z dekleti in ženskami v znanosti, temveč kaj je narobe z institucionalnim okoljem, v katerem deluje znanost, kot poudarjata S. Harding in E. McGregor (1996, 16). Takšno gledišče je primerno tudi za presojo dosedanjega postopnega vstopanja žensk v znanost in za razumevanje značilnosti njihove akademske kariere v sodobnosti.

¹ Dr. Maca Jogan, redna profesorica na Fakulteti za družbene vede.

Obravnava spolne neenakosti v akademskem delovanju na Slovenskem ob koncu 20. stoletja je zato v tem prispevku umeščena v širši zgodovinski in kulturni prostor, katerega temeljna značilnost je androcentrizem.

Androcentrizem in izključevanje žensk iz (produkcije) znanja

Izključevanje žensk iz območja razumskosti in zlasti iz produkcije znanja in definicij smiselnosti ter vzorcev vsakdanjega življenja je neločljiva sestavina razvoja zahodne civilizacije v zadnjih (vsaj) treh tisočletjih (Jogan 1997). Posledic tega dolgotrajnega utrjevanja in reproduciranja androcentrizma in androarhalnega reda ni mogoče odpraviti v stoletju ali celo v nekaj desetletjih. Z desetletji namreč merimo izrazita prizadevanja OZN in nekaterih drugih organizacij in/ali asociacij (npr. Svet Evrope, Komisija EU, Jogan 1992) v drugi polovici 20. stoletja, da bi odpravili vse oblike diskriminacije po spolu.

V nekaterih okoljih se pojavljajo stališča, da je v (postmoderni) sodobnosti že sam pojem diskriminacija zastarel in neuporaben. Na to je na 3. evropski konferenci feminističnega raziskovanja (v Coimabri 1997) opozorila U. Mueller (profesorica na Univerzi v Bielefeldu). Prepričanje, da diskriminacija po spolu ni več problem, pa se lahko ohranja predvsem zaradi pomanjkanja informacij o novih prikritih in prefinjenih oblikah seksizma, opozarjata med drugimi npr. N. Benokraitis in J.R. Feagin (1995, 3). Stališče o zastarelosti je vsekakor vprašljivo, saj pomikanje samega pojava v območje manjše očitnosti (vidnosti) še ne pomeni njegovo odmrtnje. Prej bi lahko v takšnih razlagah videli izraze protiženskega zasuka, ki se je razvil v osemdesetih in devetdesetih letih v ZDA. Po ocenah nekaterih raziskovalk naj bi v osemdesetih letih 20. stoletja v ZDA šlo za "desetletje zasuka" ("backlash decade" - Susan Faludi), za "retroseksizem", za "novi val seksizma" (Donna Jackson, po N. Benokraitis 1995, 12), katerega cilj je napadanje in odpravljanje pridobitev ženskega gibanja ter zagovarjanje "prave", tradicionalne vloge moškega in ženske.

Čeprav je v sodobnosti vrsta zunanjih izrazov moškosrediščne kulture manj vidna ali jih več ni, pa to še ne pomeni, da bi bil androcentrizem izkoreninjen. Kot duhovna podlaga urejanja vsakdanjega življenja in kot vezivo medčloveških odnosov je androcentrizem v svoji rutiniziranosti izjemno trdovraten, kompleksen in vseprežemajoč. Ob koncu 20. stoletja lahko govorimo le o začetni stopnji erozije te vrste seksizma (Jogan 1994; Jogan 1992, 1141-1142). Erozija pa nikakor ni posledica neke "naravne" evolucije ali samodejnega moralnega spreobračanja nosilcev prednostnih položajev, temveč plod dolgotrajnega in napornega organiziranega delovanja podrejenega spola (v zadnjih dveh stoletjih).

Prav nič presenetljivo ne more biti, če (in ko) v sodobnosti odkrivamo najrazličnejše izraze učinkov pretekle seksistične delitve dela, ki jih nedvomno ne moremo razumeti zgolj kot neke naključne ostanke. Delitev dela in osebnostnih lastnosti po spolu je bila namreč (v vseh sistemih vladavine, gospodovanja) strogo zamejena, utrjevana in nadzorovana tako, da je bila moškimi dodeljena javna sfera in hierarhično višje mesto ter nadrejen položaj ne le v javni temveč tudi v zasebni

sferi. Vse prednosti so (bile) moškim institucionalno zagotovljene, čeprav neenako glede na socialni položaj (na kar opozarja npr. tudi M. Messner 1997, 59). Družbeno nujne in neprekinjene dejavnosti pri zagotavljanju obstoja posameznika in vrste so bile določene kot ženska dela in nižje vrednotene v primerjavi z javnimi (moškimi). Ženski je bila določena vloga (u)domače(ne)ga bitja, ki je primarno ("po naravi") mati in gospodinja ter prenašalka (spolno neenakih) vzgojnih vzorcev. V glavnem je bilo zaželeno in obvezno, da so ženske nastopale kot instrumenti - "govoreča orodja", vendar tudi v vlogi orodja zelo omejeno govoreča. Podobno kot moške prednosti so (bile) ženske prikrajšanosti institucionalno varovane in neenako obsežne glede na socialni položaj (Jogan 1990, 33-45).

Zlasti za zadnja desetletja 20. stoletja je značilno, da prevladujejo neuravnotežene družbene in kulturne določilnice vsakdanjega življenja, kar za "prišleke", za tiste, ki vstopajo v nove, netradicionalne vloge pomeni posebno, dodatno breme. Seveda je to breme spet spolno neenako razporejeno: medtem ko pri ženskah prevladuje materialno in moralno nadobremenjevanje, je pri moških bolj navzoče moralno obremenjevanje. Vstop žensk v javni prostor je namreč praviloma potekal po seštevalnem načelu (=tradicionalna + nova vloga), torej je šlo za pogojno vključevanje v javni prostor. Preprosto to pomeni, da ženske lahko delujejo javno na različnih področjih pod pogojem, da se zavedajo svoje primarne vloge.

Ta model razdomačevanja žensk je - kljub nekaterim spremembam - še vedno trdno usidran kot bolj ali manj samoumevna predpostavka organizacije življenja. V sodobnosti se vedno bolj utrjuje spoznanje, da vstopanja žensk v javno delovanje ni spremljalo enako obsežno vstopanje moških v zasebni prostor. Za moške v glavnem ne velja seštevalni princip kot samoumevni imperativ organizacije življenja. Tisti (še vedno redki), ki pa začenjajo uresničevati novo vlogo, so v neuravnoteženih okoliščinah deležni predvsem moralnih "nagrađ" v obliki zasmehevanja in zasramovanja. Takšno nagrađevanje korenini v moralnih zapovedih androcentrične delitve dela med spoloma, ki jih v veliki meri podpira tudi institucionalni red; ta še namreč ne vključuje v zadostni meri prerazporeditvenega načela, po katerem imata oba spola enakomerno določene odgovornosti in obveznosti na vseh področjih delovanja - torej od partnerske skupnosti, družine do "visoke" državne politike.

Zaradi tega razmika med ženskim in moškim vzorcem delovanja in osebnotne identitete se večina žensk v sodobnosti srečuje z napetostjo, ki jo vzdržuje na eni strani težnja po neodvisnosti in samostojnosti, podprta s pravnim priznanjem enakosti, na drugi pa dejansko slabši položaj (nadobremenjenost) v razporeditvi vseh nujnih eksistencialnih del. Treba pa je poudariti, da se z različnimi napetostmi srečujejo tudi (še vedno zelo) redki moški, ki poskušajo prakticirati novo vlogo. Odpravljanje napetosti pa ni odvisno le od individualne neseeksistične usmeritve in pripravljenosti za spreminjanje, temveč od hkratnega učinkovanja "objektivne" institucionalne urejenosti.

Ker je v novem veku - v procesih postopne sekularizacije in deteologizacije razlag reda in smiselnosti človeškega delovanja - vlogo ključnega producenta znanj prevzemala znanost, so tudi ustanove, kjer je potekal ta proces, dosledno izključevale ženske z "znanstvenimi" utemeljitvami o izraziti drugačnosti, neprimernosti

za tako resne dejavnosti, s poudarjanji primarne "naravne vloge", iracionalnosti itd. Pri evropskih mislecih je bil v zgodnjem obdobju modernizacije najvplivnejši vir za tovrstno utemeljevanje drugorazrednosti in podrejenosti žensk Aristotel (384-322 pnš), kar nedvoumno potrjujejo podrobne raziskave v sodobnosti (Sommerville 1995, 11 -17). Ta mislec, ki je teoretsko dokončno zatrl nastavke za spolno enakost (delno so bili razviti npr. v Šparti) in simbolno utrdil ter opravičil že vzpostavljen strog androcentrični pravni red (zlasti je pomemben Solon, 683-599 pnš), je gospodoval zahodni misli dve tisočletji (Ogilvie 1988, 4). Po institucionalni utrditvi krščanstva (4. st. nš) je "naturnost" manjvrednosti žensk in njihove izključenosti iz ustvarjanja znanja neprekinjeno in mnogostransko utrjevala cerkev s krščansko religijsko razlago; ta pa je prevzela mnoge ženskosočasne sestavine iz že davno prej uveljavljenega judovstva.

Ko so se začele pojavljati (konec 18. stoletja in kasneje) prve zahteve po vstopu v svet osvajanja, kasneje tudi produkcije in diseminacije znanosti, ni manjkalo svaril o potencialnem neredu, celo razkroju družbe, če bi se to res zgodilo (Jogan 1997). Tako so se tudi posvetne ("znanstvene") razlage posluževale vzorcev, ki so jih v preteklosti vključevale zlasti mitske in religijske razlage, da bi pomagale utrjevati (enospolni) red. Pravzaprav je bilo podcenjevanje žensk samoumevna trajnica v vseh vrstah predmodernega intelektualnega naprežanja, o čemer je odkrito spregovorila Christine de Pizan že leta 1415 (1997, 7): *"Filozofi, pesniki in moralisti - in še dolg spisek bi lahko našteji - zdi se, kot da vsi govorijo z istim glasom in sklenejo, da je ženska v temelju slaba in nagnjena k pregrehi."* Za 15. stoletje pa zveni naravnost prevratniško (in docela utopično) jasno spoznanje iste avtorice (Pizan 1997, 20) o pomenu vključevanja žensk v izobraževanje: *"...če bi bila navada, da bi pošiljali deklice v šolo in jih metodično poučevali znanosti, kot to počno z dečki, bi se naučile in razumele vse težke umetnosti in znanosti enako kot oni."*

Dokler je celoten družbeni red izključeval ženske iz izobraževanja (ki je bilo normalno za moške - seveda neenako glede na socialni položaj), se je le redkim posameznicam posrečilo, da so postale ustvarjalke znanja. Na podlagi temeljitih zgodovinskih raziskovanj v zadnjih desetletjih 20. stoletja se postopno oblikuje tudi podoba o usodi "umnih žensk" v preteklosti, ki potrjuje domnevo C. de Pizan. Čeprav je število teh ustvarjalk, ki so pripadale najvišjim socialnim plastem in bile deležne privatne vzgoje po volji redkih moških - zlasti očetov, majhno, pa je bilo še to v zgodovinskem spominu do najnovejšega časa nevidno.

Na podlagi biografskih in bibliografskih podatkov, ki jih je zbrala Marilyn B. Ogilvie v delu *Women in Science* (1988) za zahodno civilizacijo v času od antike do začetka 20. stoletja, vidimo, da so se redke izjeme pojavile že v antiki: od 1200 pnš. (Agamede, grška zdravnica) do leta 500 nš., torej v 1700 letih, je ustvarjalo znanje 21 žensk (zlasti na področju medicine); brez dvoma najbolj slavna je matematičarka in filozofinja Hipatija iz Aleksandrije (370-415 nš). V 900 letih srednjega veka je znanih 9 žensk (med njimi v novjšem času vedno bolj popularna Hildegard von Bingen), v 15., 16. in 17. stoletju je delovalo 21 žensk, v 18. st. 26, v 19. in v začetku 20. stoletja pa 109 žensk (zlasti na področju biologije in astronomije).

Ob naraščajočih zahtevah žensk, da se izobražujejo in da se vključujejo v znanstveno produkcijo znanja, se je krepilo tudi mizogino delovanje; poleg tradicionalnih razlag je začela nastopati tudi znanost, ki se je od razsvetljenstva naprej vedno bolj utrjevala kot odločilna producentka znanj, pravil in vzorcev delovanja ter medčloveških odnosov. Ker je bila samoumevnost stroge spolne delitve dela ogrožena, so se tudi veliki umi izjasnjevali o tem, kaj je (edino) pravilno glede na spol in zagovarjali obstoječi red. In spet se je ponavljala zgodba, katere bistvo je razkrila že Christine de Pizan, pa bodisi da je šlo za visoko razpravljanje o duhu in razmerju med partikularnim in splošnim (npr. G.W.F. Hegel v svoji *Fenomenologiji duha* 1807 omejuje žensko na partikularno), ali za bolj pritlehna vprašanja zagotavljanja pozitivnega reda (npr. A. Comte).

V 19. in v začetku 20. stoletja so različne discipline nadaljevale in dopolnjevale delo velikih mislecev in znanja željne pripadnice "nežnega spola" prepričevale o razlogih za nesmiselnost njihovih teženj (Nordenboos 1995, 4-6), kot so: manjša razvitost ženskega telesa; manjše intelektualne zmogljivosti in nesposobnost za abstraktno mišljenje (dokazovane z razlikami v prostornini možganov); škodljive posledice resnega študija za žensko zdravje nasploh, zlasti za njihove reproduktivne zmogljivosti (predvsem ginekološke študije); močnejša čustvenost žensk kot ovira za razvoj objektivnega in abstraktnega mišljenja (psihološke študije). Te razlage so se umikale in ponikale v "duhovno podzemlje", kolikor bolj so ženske vstopale v samo znanost, vendar so še tudi ob koncu 20. stoletja - vsaj delno - navzoče in vir za različne oblike posrednega, prikritega seksizma.

Po intenzivnih in dolgotrajnih bojih organiziranih žensk - zlasti v 19. stoletju - je obrambna moč univerze kot moške trdnjave v Evropi končno začela popuščati, najprej v Franciji (1862), nato postopno v drugih državah (npr. v Avstroogrski 1897 - Heindl 1993,18; v Nemčiji 1908). Očitno je, da je v evropskem prostoru preteklo več stoletij od ustanovitve univerz do časa, ko so smele na njih študirati tudi ženske (npr. v Franciji dobrih 600 let, na Poljskem 533 let, v Rusiji 162 let). Šele v 20. stoletju se je torej v Evropi končalo dolgotrajno obdobje popolnega izključevanja žensk iz znanosti.

G. Nordenboos (1995,4) razlikuje pet stopenj vključevanja žensk v znanost oziroma na univerzo: a) popolno izključevanje žensk; b) ženske kot izjema v znanosti; c) ženske kot manjšina, ki je sprejela moško določena pravila, opredelitve, raziskovalne programe; č) ženske, ki so se organizirale v okviru programov za proučevanje žensk; d) popolna vključitev žensk v znanost. Za devetdeseta leta 20. stoletja je značilno, da - različno intenzivno glede na področje znanstvenega delovanja - soobstajajo osrednje tri stopnje in da prevladuje tretja. Po zaslugi rezultatov znanstvenega delovanja na področju proučevanja spolov (četrta stopnja) v zadnjih treh desetletjih je mogoče peto stopnjo upoštevati kot zaželen cilj, ki ima vsekakor pomembno urejevalno vlogo v načrtovanju kratko- in dolgo-ročnih strategij za naslednja desetletja.

Ženske kot socialna manjšina v akademskih ustanovah

Razumljivo je, da so se ženske ob vstopanju na univerzo srečevale z najrazličnejšimi ovirami - najprej kot študentke, kasneje kot pripadnice akademskega osebja. Kljub močni feminizaciji univerzitetno študirajočih na dodiplomskem študiju in kljub postopnemu večjemu vključevanju žensk v različne stopnje podiplomskega izobraževanja (zlasti v drugi polovici 20. stoletja v večini industrijsko razvitih držav), sestava učnega in vodilnega osebja na univerzah v mnogih deželah kaže podprezentiranost žensk: ženske so malo ali zelo malo navzoče zlasti na višjih ravneh.

Tako za udeležbo v raziskovanju, poučevanju kot vodenju akademskih ustanov je značilna vertikalna spolna segregacija: deleži žensk so toliko manjši, kolikor višji je položaj. V nekaterih evropskih državah so bili v devetdesetih letih npr. deleži žensk med vsemi rednimi profesorji naslednji: 6% v Švici (1995), 9% v ZRN (1997), 5% v Veliki Britaniji (1994), 8% v Sloveniji (1996). Samo delno je mogoče pričlo število žensk na višjih klinih akademske hierarhične lestvice pojasniti z relativno kratkotrajnostjo možnosti, da se sploh univerzitetno izobražujejo, kar je povezano tudi s pomanjkanjem vzornic ("role models") in ugodnejšimi okoliščinami načrtovanja subjektivne kariere. Velik del določilnic, ki so manj ugodne za akademsko kariero žensk, pa izvira iz širšega institucionalnega in kulturnega okolja.

Na splet teh širših okoliščin moramo biti pozorni tudi, kadar gre za sorazmerno pospešeno povečevanje deležev žensk na višjih akademskih položajih v nekem okolju. Tako npr. najnovejši podatki za nekatere postsocialistične države (zelo očitno je to npr. na Poljskem in na Madžarskem) kažejo, da se v devetdesetih letih 20. stoletja občutno povečuje delež žensk na višjih akademskih ravneh. Vendar pa to ni v zvezi z občim izboljševanjem položaja žensk v teh družbah, temveč predvsem s povečevanjem odliva moških na privlačna delovna mesta zunaj akademskih ustanov v državi ali zunaj nje, kjer pa so navadno bistveno bolje plačani. Po drugi strani pa se viri za znanstveno delovanje v teh (prehodnih) družbah zmanjšujejo, kar vpliva tudi na zmanjševanje možnosti za kakovostno delo, na zniževanje plač v tem sektorju in na upadanje socialnega statusa in ugleda znanosti sploh. Tako je ženskam odprta pot, ker so prazni prostori, ker ni "boljših" izbir, seveda pot, ki jih vodi v položaj socialne manjšine.

Spričo trdovratnosti ženskam neprijaznih androcentričnih vzorcev vsakdanjega obnašanja in glede na počasno in neenakomerno spreminjanje strukturnih določilnic, ne preseneča, če različne raziskovalke v sodobnosti odkrivajo posebne značilnosti položaja akademsko delujočih žensk. Ker povsod prevladuje androcentrična kultura, so tudi odkrite značilnosti praktično univerzalne. Pomembno pa je, da vsaj glavne (globalne) značilnosti spoznamo, da bi lažje razkrivali njihovo vsebnost v posamičnih okoljih in tudi (lokalno) delovali.

Pričakovanja žensk glede svoje kariere so se spremenila in predvsem niso vezana le na vlogo poročene žene, matere in gospodinje, temveč na hkratno vključitev v plačano delo (Evetts 1996, 13). Kljub začetim spremembam v delitvi družinskega (domačega) dela še vedno prevladujejo spolno neenaka družbena pričakovanja, ki ne spodbujajo usklajevanja med javno in zasebno vlogo žensk,

temveč bremena eksistencialno nujnega dela preprosto povezujejo s pravo žensko identiteto. Enostransko poudarjanje materinstva v identiteti žensk (predvsem "biti dobra mati") je kritičnega pomena za žensko zaznavanje samospoštovanja in samozaupanja ter za občutenje zadovoljstva (Evetts 1996,10), kar je izredno pomembno za napredovanje v karieri. Po drugi strani pa pričakovanja glede kariere moških niso povezana s prerazporeditvijo njihovih obveznosti in delno podomačitvijo, temveč enostransko usmerjena na delovno uspešnost. J. Evetts (1996,85-87) se gotovo ne moti, ko (na podlagi prevladujoče prakse v VB) sklepa, da je očetovstvo združljivo z neprekinjenim profesionalnim razvojem in napredovanjem v karieri, materinstvo pa vključuje bodisi prekinitev profesionalnega napredovanja ali odlaganje in zapostavljanje kariere v korist otrok in/ali drugih družinskih obveznosti, ali pa napredovanje v karieri ob izjemni nadobremenitvi žensk. Po podatkih raziskave na Danskem tudi same akademsko delujoče ženske vidijo v družinskih obveznostih oziroma otrocih pomembno oviro v karieri (Nielsen in Elkjaer 1991,213).

Neenakost pričakovanj v širšem socialnem okolju lahko razumemo kot temeljno predpostavko ne le za individualne neuravnoteženosti in napetosti v akademski karieri žensk, temveč je že od začetka akademskega izobraževanja žensk po svoje vplivala tudi na horizontalno segregacijo, ki se kaže v kopičenju žensk v "ženskih" strokah. Prav namen, da bi bile bolje usposobljene za opravljanje "prave" ženske vloge, torej za skrbstveno delo za druge, je "posvečeval" začetno odpiranje vrat akademskih ustanov tudi za ženske. Tako so ženske smele vstopati v "dopolnilna območja" ob strogem spoštovanju ločenosti moške in ženske sfere (Ogilvie 1988, 16,17).

Čeprav se meje med območjema postopno in neenakomerno zabrisujejo, so še vedno izrazito feminizirane družboslovne, pedagoške in humanistične stroke, izrazito maskulinizirane pa tehnične. To značilnost lahko ponazorimo s podatki za Univerzo v Ljubljani, kjer je bilo v št. letu 1997/98 vpisanih na Pedagoški fakulteti 90% žensk (od 1.772 vseh), na Filozofski 79% (od 4.198), na Fakulteti za farmacijo 77% (od 694), na Fakulteti za družbene vede 70% (od 2.099), na Fakulteti za računalništvo in informatiko 7% (od 62), na Fakulteti za strojništvo 3% (od 1.192) in na Fakulteti za elektrotehniko 2% (od 1.423). V istem študijskem letu (1997/98) je bila stopnja feminizacije učiteljskih položajev na najbolj feminiziranih fakultetah precej nižja (Pedagoška fakulteta 41% žensk, Filozofska 28%), na maskuliniziranih pa enaka stopnji feminizacije študirajočih (Fakulteta za strojništvo 3%, Fakulteta za elektrotehniko 2%).

V okoljih, kjer obstaja očitna hierarhija med univerzami, so ženske bolj navzoče v nižje rangiranih ustanovah, manj pa jih je na vrhunskih (npr. v ZDA - Billard 1996,117), oziroma manj jih je na starih, priznanih kot na mladih ustanovah. Kot navaja J. Kettle (1996, 52), je bilo npr. 1994 v VB na "novih" univerzah od vsega akademskega osebja zaposlenega s polnim delovnim časom 23,8% žensk, na "starih" univerzah pa 15,9%.

Ob pravni izenačenosti se akademsko delujoče ženske srečujejo zlasti s prikrito, posredno diskriminacijo, ki se kaže na različne načine. Manjše možnosti napredovanja žensk temeljijo na podcenjevanju dela žensk, na negativnih stereotipih in

prepričanjih, da so ženske intelektualne zmogljivosti nižje kot moške in da je delo žensk manj kakovostno, kar se odraža v nižjem rangiranju ženskih del in v manjši verjetnosti, da bodo objavljena (Radtke 1991,69; Billard 1996, 136-138).

Ta spoznanja niso plod znanstvene fantastike ali ženske preobčutljivosti, temveč rezultat natančnih empiričnih proučevanj. Zelo zgovorni so npr. podatki švedske raziskave, ki je bila opravljena 1995 in v kateri so raziskovali ocenjevanje 55 ocenjevalcev švedskega Sveta za medicinsko raziskovanje (Wenneras in Wold 1998, 24). Pri ocenjevanju "znanstvene kompetentnosti" 114 prosilcev (62 moških in 52 žensk) za postdoktorske raziskovalne položaje se je pokazala izrazita spolna pristranskost, oziroma precenjevanje moških in podcenjevanje ženskih del: ob izenačenih znanstveni produktivnosti je za enako oceno morala ženska prosilka imeti 2.6 krat večje število prispevkov v ustreznem znanstvenem časopisu kot moški. Pomembne so tudi ugotovitve, da je isto delo drugače ocenjeno, če ocenjevalec domneva, da ga je napisala ženska; prav tako se spolno različno razlaga uspešno izvedeno delo, kajti ženska uspešnost naj bi bila posledica truda ali sreče, moška pa znanstvene kompetentnosti (Wenneras in Wold 1998, 25).

Razlage, da ženske ne morejo doseči visokih položajev na univerzi, ker da manj publicirajo kot moški, so bile zavrjene s tem, ko je bilo ugotovljeno, da ženske publicirajo manj samo v obdobju, ko imajo majhne otroke, velika pedagoška bremena ali samo delni delovni čas (Nordenboos 1995, 9). Kljub manjšim možnostim objavljanja, pa različne študije kažejo, da ni bistvenih spolnih razlik v produktivnosti, merjeni bodisi s številom objavljenih del ali pa z indeksom vpliva (Wenneras in Wold 1998, 25). Sicer pa je bilo v različnih okoljih (npr. na Finskem, v ZDA) ugotovljeno, da so poročene ženske bolj produktivne kot neporočene ter da so enako - ali celo bolj - produktivne ženske z otroki kot kolegice brez otrok in da temu primerno tudi napredujejo (Wenneras in Wold 1998,26; Billard 1996, 124). Pri pojasnjevanju zveze med maritalnim položajem in napredovanjem v karieri sta med drugimi pomembni vsaj dve okoliščini: brez dvoma sta osebno zadovoljstvo in občutek sreče pomembni spodbudi za delo, po drugi strani pa so v povezavi s partnerjem/možem boljše možnosti za neformalno povezovanje.

Prav ta oblika združevanja, ki je zelo pomembna za sprejemanje formalnih odločitev, je ženskam manj dostopna, zlasti ženskam z otroki (Kettle 1996, 60; Evetts 1996, 16), kajti neformalno povezovanje poteka bodisi v času, ki je manj primeren za ženske (po delovnih urah, ko mnoge čaka "primarna" vloga doma) in/ali na mestih, ki so namenjena sprostitvi v prostem času (igrišča, bari, itd.). Ženske so socialno bolj izolirane (Bagilhole 1994, 18-20), pretežno ostajajo zunaj ključnih moških združb, ki so na podlagi osebnih in prijateljskih stikov ("old-boy networks" - Benokraitis in Feagin 1995, 29-30) tudi pomembne določevalke ugleda ter usmerjevalke razvoja ustanove/organizacije. Tako se srečujejo tudi s pomankanjem podpornih in spodbujevalnih sistemov v svojem delovnem okolju (Stolte-Heiskanen 1991, 56).

Izključevanje iz neformalnih mrež tako ob neenakomerni obremenjenosti žensk v primerjavi z moškimi (Siemienska 1992), nadobremenjevanju žensk z "umazaniami", neprijetnimi deli v akademskih ustanovah (Benokraitis 1995,128), strožji kontroli pri napredovanju (Bagilhole 1994,22) ter ob njihovi družinski nado-

bremenjenosti dodatno prispeva k temu, da je delovno okolje do žensk bolj neprijazno kot do moških (Kettle 1996, 54), da prevladuje "hladna klima" (Harding 1996,9), kar pa spet prispeva k temu, da so ženske tudi pri upravljalški, vodstveni dejavnosti marginalizirane (Hornby in Shaw 1996, 79).

Če sklenemo, cela vrsta okoliščin - od kulturne usmeritve in družbenega institucionalnega reda, preko organizacijske sestave akademskih ustanov do družinskega okolja in subjektivnih stališč - kaže na to, da je akademska kariera žensk otežena, oziroma da se srečujejo z vrsto bolj ali manj vidnih ovir. Preprosto in jedrnat, ženske so pretežno (še vedno) v vlogi "služkinj razreda producentov znanj", kot je z metaforo označila vlogo akademskih žensk npr. na Finskem V. Stolte-Heiskanen (1991,35).

Akademska kariera in spola v sodobni slovenski družbi

Tudi v sodobni slovenski družbi je - kljub temu, da med študirajočimi na univerzi prevladujejo ženske in da so od začetka osemdesetih let bolj učinkovite v času dodiplomskega študija ter da se povečuje delež žensk med magistri in doktorji znanosti - še vedno dokaj opazna vsebnost moškosrediščne kulture. Androcetrične sestavine vsakdanje kulture ob delnem institucionalnem spreminjanju (per definitionem androgino usmerjenem) spodbujajo nastajanje (bolj ali manj) neuravnotežene osebnostne identitete predvsem pri ženskah zaradi njihove "tradicionalne" marginalne določenosti, izključenosti iz javne in razumske sfere in družinske nadobremenjenosti. Akademske delujoče ženske se tako srečujejo z mnogimi ovirami duhovnega in čisto materialnega značaja, ki prispevajo k oteženosti njihovega delovanja in napredovanja, kar velja zlasti za ženske, ki so tudi matere (teh je pa večina).

V nadaljevanju bomo ob nekaj kazalnikih orisali, kakšno je stanje na slovenskih univerzah hic et nunc, torej kolikšna je vsebnost androcentrizma v vsakdanjih vzorcih delovanja v devetdesetih letih 20. stoletja. Iz vrste možnih kazalnikov bomo vzeli dva, ki pa sta po svoje sporočilno pomembna, saj zajemata tradicionalno bipolarno opredelitev "prave" vloge po spolu: družinsko obremenjenost akademsko delujočih žensk in stereotipe, s katerimi se srečujejo v (še vedno pretežno moško določenem) akademskem okolju. Pri tem se bomo poslužili izsledkov manjše raziskave, ki je bila izvedena sredi leta 1996 na vzorcu docentk in asistentk ljubljanske in mariborske univerze.(1)

Akademske delujoče ženske in družinsko delo

Pravo podobo ("dramatično" z vidika "nenevtralne" znanstvene presoje) družinske nadobremenjenosti respondentk dobimo na podlagi odgovorov na tri vprašanja, ki neposredno merijo vključenost v dela z otrokom/ki. Treba je opozoriti na to, da ima otroke večina respondentk docentk (82,9% - 34 oseb) in asistentk (69% - 49 oseb) in da ima tudi večina v obeh kategorijah stalne partnerje (večinoma zakonske može), da torej pri njih prevladuje dvostarševska družinska skupnost.

Na vprašanje "Kdo se v prostem času več ukvarja z vašim otrokom (otroki)?" odgovarjajo respondentke ločeno po kategorijah takole:

	docentke (N=34)	asistentke (N=49)
* jaz sama	50% (17)	36,7% (18)
* oba približno enako	38,2% (13)	59,2% (29)
* partner	3% (1)	4% (2)

Čeprav so v času anketiranja docentke že bile večinoma osvobojene neposredne skrbi za otroke (saj jih je imela večina stare nad petnajst let), podatki kažejo, da je bila njihova obremenitev z otroki večja, kot je sedanja obremenitev asistentk - torej se počasi le spreminja delitev dela v družini. Sklepali bi lahko o (parcialni) tendenci uravnotežanja vključevanja obeh staršev v starševske dejavnosti. Očitno pa je, da ne prihaja do sprevrčanja vlog, da bi moški - očetje prevzemali večino skrbi za otroke v prostem času.

Tako ostajajo starševske obveznosti še (vedno) bolj v pristojnosti matere kot očeta, kar kažejo tudi podatki o stikih z zunanjimi ustanovami. Na vprašanje "Kdo porabi več časa za stike z ustanovami, ki so povezane z družinskimi nalogami)", so odgovori razporejeni takole:

	docentke (N=34)	asistentke (N=49)
* jaz sama	70,6% (24)	63,2% (31)
* oba približno enako	26,4% (9)	34,7% (17)
* partner	3,0% (1)	2,1% (1)

Najmanjša - in skoraj stalna - je vključenost očetov v nego bolnega otroka, kar kažejo odgovori na vprašanje "Če je vaš otrok bolan, kdo ostane pri njem doma?":

	docentke (N=34)	asistentke (N=49)
* vedno le jaz sama	35,3% (12)	26,5% (13)
* večinoma jaz, včasih partner	41,2% (14)	49,0% (24)
* oba približno enako	11,7% (4)	8,2% (4)
* drugi	17,6% (6)	16,3% (8)

Torej moremo na podlagi odgovorov na vsa tri vprašanja sklepati, da se očetje sicer navajajo na novo očetovstvo, da pa pri tem ne hitijo preveč in da se v najbolj kritičnih trenutkih najbolj oddaljijo, oziroma izključujejo (kar potrjujejo npr. najnižji deleži očetov pri odgovoru "oba približno enako" pri zadnjem vprašanju). Ti odgovori tudi dovolj prepričljivo kažejo, da je akademska kariera žensk zaradi družinskih obveznosti otežena, kar potrjujejo tudi vprašane docentke in asistentke (61% vseh docentk respondentk in 52,1% vseh asistentk respondentk).

Da je lahko opravila vse obveznosti, ki jih zahteva univerzitetna kariera, se je velika večina vseh docentk respondentk (85,3%) in vseh asistentk respondentk

(52,1%) morala odpovedati marsičemu, kar bi sicer sodilo v predstavo "normalnega življenja". Navedimo glede na pogostost navajanja tiste dejavnosti ali dobrine, ki so se jim respondentke zlasti morale odrekarati (in ki so ostajale le na ravni njihovih neuresničenih želja): prosti čas, sprostitev in razvedrilo; bolj lagodno in sproščeno družinsko (partnersko) življenje ali sploh ustvarjanje družine (ali večje družine); kultura, umetnost; politična dejavnost; šport; prijatelji; hobiji. Torej so respondentke morale imeti (oziroma ga večinoma še imajo) poseben ("špartanski") stil življenja, ki je pravzaprav oddaljen od vseh tistih vzorcev, ki jih ponujajo (zlasti vsiljivo vizualna) množična občila za sodobnega človeka.

Negativni predsodki - (niso) le zgodovinski spomin

Kljub temu, da je vedno manj odkrite diskriminacije po spolu, pa še vedno obstajajo različne oblike prikritih diskriminacij in ustreznih nadomestil za prikrajšanost in izključenost. Diskriminacijo spodbujajo in omogočajo zlasti različni negativni predsodki o ženskah, ki so pogosto vsidrani v vsakdanje presojanje kot samoumevni. Spričo občin sprememb v "duhu časa" (npr. že neprimerno očitno razlikovanje ali zagovarjanje razlikovanja po "spolu, rasi in veri") se mora vrsta predsodkov, ki so se stoletja nemoteno prenašali "iz roda v rod", seliti na področje manj očitnega, latentnega. Vendar pa to še nikakor ne pomeni, da jih več ni.

Ali sodijo negativni predsodki o ženskah že v celoti v zgodovinski spomin, ali še ne, bomo spoznali iz odgovorov na vprašanje "Ali ste v svojem izobraževanju in akademskem delovanju naleteli na kakšne negativne predsodke o ženskah (npr. o njihovih umskih, spolnih značilnostih)?". Obe kategoriji respondentk sta odgovarjali takole:

	docentke (N=41)	asistentke (N=71)
* ne	48,8% (20)	57,7% (41)
* da	48,8% (20)	40,8% (29)
* brez odgovora	2,4% (1)	1,5% (1)

Medtem ko so docentke razpolovljene, večina respondentk asistentk res ni naletela na negativne predsodke. Vsekakor pa nista zanemarljiva deleža tistih respondentk v obeh kategorijah, ki so "imele to srečo", da so same bolj ali manj grobo skusile "lepote" androcentrične kulture v tej obliki. Iz navedb konkretnih predsodkov, s katerimi so se srečevale (oziroma se srečujejo) docentke in asistentke, lahko sklepamo, da obstaja še bogata zakladnica takšnega "zdravega razuma".

Naštejmo vsaj nekaj odkritih negativnih predsodkov:

- * *lepa ženska - "tupa" glava;*
- * *ženska veliko doseže s pomočjo svoje zunanosti;*
- * *ženske vodijo predusem čustva in intuicija;*
- * *zaradi vezanosti na družino ženska ne more biti zares znanstvenica;*
- * *ženska, ki ima družino, ne more biti (dobra) znanstvenica;*
- * *ženska lažje pride do izpita;*
- * *ženska ni za solo;*
- * *ženska je za kuhanje in materinstvo;*

- * pri ženskah je vsota lepote in pameti konstanta;
- * ženska intelektualno manj zmore, z ženskami tako in tako "nič ni", ker rodijo, so živčne in sitne;
- * ženske naj služijo moškim in otrokom;
- * ženske lahko kaj dosežejo s posebnimi čari, z zlorabo solza .
- * uspešne ali ambiciozne ženske so neženstvene, brezobzirne, privatno sfrustrirane;
- * ženske primarno ne uporabljajo razuma;
- * ženske so manj sposobne za fiziko;
- * ženska sodi domov za štedilnik;
- * mnenje moških je takšno: če vidi žensko, da je prišla iz kuhinje, pomeni, da je strgala verigo;
- * nekateri so še vedno prepričani, da je področje tehniških znanosti rezervirano za moške;
- * možgane imajo le moški;
- * lepota in pamet ne gresta skupaj, sploh pa smo vse neumne kure;
- * na splošno negativna sodba o ženskah in mnenje, da so moški boljši;
- * nezanesljive, manj zagnane, ali pa agresivne možače;
- * intelektualno inferiorne;
- * manj primerne za terensko delo;
- * moški se učijo bolj z razumevanjem;
- * ženske niso za študij;
- * manj sposobne, nezanesljive, ki izrabljajo spol.

Na podlagi (delne) empirične evidence lahko upravičeno sklepamo, da negativni predsodki o ženskah v znanosti in na univerzi zdaj in tu še obstajajo, predvsem temeljni predsodki o čustvenosti in ženskih manjših umskih zmogljivostih, ki vodijo k podcenjevanju ženskega delovnega prispevka. Vendar pa ne gre samo za obstoj predsodkov, temveč posamezne respondentke navajajo tudi primere (bolj ali manj grobe) diskriminatorne prakse, npr.:

**Ob sprejemu na delovno mesto sem morala predstojniku inštituta povedati, ali sem noseča. Ko sem čez dve leti res zanosila, je ista oseba zahtevala spremembo statuta - da naj bi se zapisalo: ženske do dokončanega podiplomskega študija ne smejo zanositi;*

**omalovaževanje, norčevanje, podtikanja, opolzke pripombe...Moški kolegi pri ženskah najprej ocenjujejo zunanost, šele nato njeno dejansko strokovno znanje.*

Posledica utrjenih predsodkov je tudi praksa prenašanja neprijetnih obveznosti na ženske sodelavke, ki ni vselej groba, temveč je lahko tudi v "žametni različici" in povezana primarno s hierarhično razmestitvijo (npr. *moški kolegi profesorji /pa tudi profesorice/ z veseljem prenesejo administrativna dela na asistentke*).

Kako doseči večjo enakost možnosti?

Zanesljivo lahko sklepamo, da akademsko delujoče ženske v Sloveniji nimajo enakih možnosti za akademsko kariero. Zato je brez dvoma vredno posebne po-

zornosti vprašanje, kako naprej, oziroma kako doseči večjo enakost možnosti obeh spolov.

Ali respondentke razmišljajo tudi o tem, kako naprej, smo skušali zvedeti iz odgovorov na vprašanje "Ali imate na podlagi svojih izkušenj kakšen predlog prihodnjega ustvarjanja pogojev za večjo uravnoteženost glede na spol v znanstvenem delovanju?". Glede na neenakomerno nakopičene izkušnje je razumljivo, da je ozaveščenost asistentk o možnostih prihodnjega izenačevanja možnosti za oba spola nižja kot pri docentkah, kar nedvoumno izraža razporeditev odgovorov v naslednji tabeli.

	asistentke	docentke
Nima predloga	55 (77,4%)	20 (48,8%)
Ima predlog	13 (18,3%)	16 (39,0%)
Brez odgovora	3 (4,3%)	5 (12,2%)
Skupaj	71 (100%)	41 (100%)

Neozaveščenost glede prihodnosti je bodisi posledica nerazmišljanja in osebne neprizadetosti (zlasti pri asistentkah, ki še niso skusile materinstva, oziroma še ne čutijo družinske nadobremenjenosti), ali pa vdanosti v usodo. Nekaj respondentk je namreč svojo neozaveščenost opravičilo tako, da so povsem nedvoumno izrazile svoj fatalistični (v nekaterih ozirih zaenkrat dokaj realistični) pogled na problematiko neenakih možnosti žensk na univerzi oziroma v znanosti, kot npr.: *menim, da je dominanca moških pregloboko ukoreninjena* (asistentka iz naravoslovja - Maribor).

Blizu fatalističnim predstavam so evolucionistične, ki tudi temeljijo na predpostavki o nemožnostih učinkovitega delovanja ljudi (žensk) oziroma na prepričanju o skrajni postopnosti in počasnosti (morebitnega) spreminjanja. Tako je ena od asistentk iz medicinskega področja zapisala: *"Ni nobene hitre rešitve: upam, da bo evolucija naredila svoje do tedaj, ko bo moja punčka na razpotjih poklicnih odločitev. Pa verjetno zaman."*

Pripomniti je treba, da bi bilo upanje gotovo zaman, če bi čakali na neko evolucijo po sebi, če ne bi prizadele/i nič storili, da bi se stanje spremenilo. Res je, da se družbenih sprememb ne more dosegati na hitro, res pa tudi je, da se jih brez sistematične ciljno jasno usmerjene dejavnosti in brez nadzora vseh nujno potrebnih sestavin delovanja v prevladujoči moškosrediščni kulturi in androarhalni organizaciji življenja in (še vedno dokaj močno) veljavne velike delitve dela med spoloma sploh ne more doseči.

Razmere, ki so se (samo)obnavljale tisočletja, se morejo spremeniti le postopoma, čeprav so videti (zlasti z vidika privilegiranih) nespremenljive oziroma kot "neprebojen zid" (kot meni ena od respondentk, ki prav zaradi tega videza ničesar ne predlaga, ker misli, da bi bilo vse zaman). Nespremenljivost pa postaja vedno bolj vprašljiva tudi (bolje - predvsem) ob kopičenju spoznanj o nenevtralni vlogi znanosti v okviru androcentrične kulture in končno tudi ob razkrivanju takšnih "malenkosti", kot so vsakdanje življenjske in delovne razmere "služabnic" znanstvenega delovanja. Prav one se zelo očitno srečujejo z ekskluzivističnim

določanjem razcepljenosti prostora javnega in zasebnega, ki (še kar naprej dokaj močno) obstaja v zdravorazumskih razlagah v vsakdanjem življenju v znani formuli "delo ali družina".

Ali je vprašanje povezanosti zasebnega in javnega delovanja nerešljivo, bi se lahko vprašali tudi na podlagi nekaterih mnenj tistih respondentk, ki niso ničesar predlagale glede prihodnjega zavestnega spreminjanja na osnovi svojih izkušenj, ker so ostale ujete bodisi na enem bodisi na drugem polu. Lepo to - na videz brez-izhodno - stanje ponazarja izpoved ene od docentk (iz Ljubljane): *"Tudi sama tega problema nisem znala rešiti - ostala sem brez družine, sem pa uspešna v poklicu (rada pa bi imela oboje)"*.

Domneva, ki jo bo lahko preverjalo še veliko naslednjih generacij, se glasi: samo večje vključevanje moških v vse nujne neposredne (družinske in gospodinj-ske) dejavnosti, ki so povezane z ohranjanjem ljudi, more prispevati k temu, da se bodo oblikovale na ravni družbene organizacije (javnega) in na ravni zasebnega, osebnega življenja okoliščine, ki bodo manj neprijazne do žensk. Drugače povedano: zmanjševanje odmaknjenosti in izmaknjenosti, izključenosti moških iz tega temeljnega območja delovanja bo končno omogočalo tudi bolj mnogostransko in ne pretežno tehnicistično ozko oblikovanje moške identitete, ki je sestavina androcentrizma. Za spolno izenačeno akademsko kariero so torej potrebni novi moški, medtem ko še nepreoblikovani moški ("unreconstructed" - Rose 1998,8) na vseh ravneh ustvarjajo ovire za ženske.

Torej bo potrebno postopno in sistematično spreminjanje vseh sestavin vsakdanjega življenja, da ne bo tudi čez 100 let (ko bo 200-letnica vstopa žensk na univerzo npr. na Slovenskem) slika takšna, kot jo je za sedanost slikovito opisala ena od asistentk (v sklepnem pripisu k vprašalniku): *Resnično me zanimajo rezultati ankete. Stavim, da bo slika slovenske znanstvenice naslednja: v predpasniku, na katerega se obešata dva otroka, s kuhalnico v eni in knjigo v drugi roki ter z žarečim, upa polnim pogledom proti boljši prihodnosti*.

Vprašanje o prihodnjih možnih spremembah je bilo zelo natančno, predlogi nekaterih respondentk pa zelo splošni, kot npr. *"enaki kriteriji brez spolne diskriminacije"*; ali *"mislim, da je to odvisno od aktivacije nas samih, ki v teh okoljih delujemo"*. Treba je omeniti, da ravno za "aktivacijo" v podrobnostih gre; kajti, da ne bo nihče namesto (prizadetih) žensk sprožil vprašanja neenakih možnosti in da se tudi ne bo trudil za spreminjanje, je (v sedanjí stopnji razvoja slovenske - in katere koli druge - družbe) popolnoma jasno in tudi že zgodovinsko potrjeno v različnih okoljih v svetu (v daljni in bližnji preteklosti). Samo podrobno razkrivanje različnih določilnic (od makro do mikro ravni), ki zagotavljajo ohranjanje androcentrizma in androarhalnega reda, lahko prispeva k temu, da se postopno in sistematično z mnogostranskim hkratnim družbeno organiziranim delovanjem zmanjšuje prikrajšanost žensk v uresničevanju njihovih človeških pravic.

Do drugačnih okoliščin tudi ne bo pomagalo, če bomo na ravni mišljenja in presojanja ukinili spol (kot lahko zasledimo med predlogi), kajti biološke danosti bodo obstajale tudi naprej. Nadaljevale pa se bodo tudi kulturno zgodovinske težnje in vsakdanje samoumevne (rutinske) prakse, če ne bomo v njih razkrili vseh

ključnih sestavin in njihovega medsebojnega hierarhičnega prežemanja in pogojevanja, če ne bomo upoštevali neenake obremenitve po spolu (in opravičevanj te neenakosti, konkretno nadobremenjenosti žensk) v ustvarjanju vseh (in ne le nekaterih - npr. tehničnih) potrebnih in zadostnih dobrin za življenje in če takšnih izhodišč ne bodo upoštevale (različne - zlasti družboslovne) znanosti ter v njih navdihujoča in na njih temelječa organizacija vsakdanjega življenja.

Na podlagi parcialnih konkretnih predlogov docentk in asistentk za uresničevanje načela enakih možnosti za akademsko delujoče ženske je mogoče izoblikovati mrežo predlogov, ki se razteza od mikro do makro ravni (individualnega in družbenega) delovanja. Ključne v tej mreži so naslednje točke: a) osebnostne lastnosti; b) družinski odnosi; c) kulturni vzorci v celotni družbi; č) kultura v neposrednem delovnem okolju; d) organizacijska raven - akademska ustanova (vrednotenje dela, pogoji napredovanja, štipendije, itd.); e) povezovanje in organizirano delovanje (depriviranih) akademsko delujočih žensk.

a) Na ravni *osebnostnih lastnosti* je potrebna večja stopnja samozavesti in sistematično odpravljanje ali slabljenje tistih značilnosti, ki so kontinuirano veljale kot specifično ženske (ubogljivost, podredljivost, altruizem). Tako predlagajo asistentke: *“ženske moramo same biti bolj samozavestne in s tem delovati v smislu večje enakopravnosti; “Ženske naj bodo bolj samozavestne, brez neskončnih opravičil, da so ženske...Če razlike med spoloma so, je to lahko samo pozitivno za celovito znanstveno delo. Obremenjenost s spolno delitvijo je odveč... nekaterim služi za izgovor”;* ali prepričanje, da *“se mora vsak postaviti sam”,* da bi se kaj spremenilo.

Izmed komentarjev ob koncu vprašalnika naj omenim naslednji pripis respondentke iz tehnične stroke (Maribor): *“V moji stroki je žensk dovolj, da niso senzacija, in premalo, da bi ogrožale moške. Tako nisem nikoli s strani kolegov čutila nikakršne diskriminacije. Smo pa ženske v težjem položaju zaradi samih sebe: ker želimo roditi otroke, ker želimo biti z njimi, ker si naložimo preveč gospodinjskega dela, ker smo morda preveč samokritične....”.*

Torej, ali naj se akademsko delujoče ženske odrečejo otroku/om, da bi bila njihova kariera nemotena. Ali naj zavestno krnijo svoje (reproduktivne) zmogljivosti in strogo zamejujejo svoje želje po celostnem bivanju (v skladu z moškimi definicijami njihove “prave” vloge)? Ali so tudi moški pred podobnimi dilemami, ali se kateri moški kolega odreka otroku/om iz istih razlogov? Glede na poudarjeno enakopravnost si konec 20. stoletja takšna vprašanja lahko zastavljamo povsem upravičeno. Pa tudi odgovorimo lahko povsem nedvoumno: ob upoštevanju biološke spolne različnosti je treba težiti k oblikovanju neokrnjene osebnostne eksistence obeh spolov in k odpravljanju samoumevne določenosti ženske za (skrčeno) domestificirano bitje. Za takšno preusmeritev pa nikakor niso dovolj le subjektivne (ženske) želje, temveč sistematično in mnogostransko organizirano delovanje in institucionalno spreminjanje na vseh področjih (od vzgoje in izobraževanja do nadzorovalnih delovanj).

b) Spreminjanje osebnostne identitete je torej povezano z drugimi okoliščinami, na katere imajo prizadete lahko bolj ali manj neposreden vpliv. Sorazmerno blizu njihovem učinkovitemu vplivanju so *družinski odnosi* - vsaj v omejenem obsegu in v odvisnosti od vodilnih vzorcev v širšem okolju. Izredno močna obreme-

njenost žensk in še vedno očitno izključevanje očetov (partnerjev) iz mnogih (zlasti manj prijetnih) družinskih in gospodinskih dejavnosti, narekujeta drugačno držo žensk (mater) v tej skupnosti. Na to opozarja v kontekstu sodoločilnic npr. ena od docentk takole: *"Spreminjanje socialnih okoliščin in kulture edino lahko spremeni stanje na dolgi rok. Sproti pa bi kazalo uporabiti več samozavesti in reči "ne", ko so delovne zahteve prevelike; sproti si je potrebno izbojevati tudi boljši položaj v družini (pomoč pri domačih delih, ipd.). Zdi se mi, da večina žensk pride do tega spoznanja šele po daljšem času preobremenjenosti in zdravstvenih težav zaradi stresa. Nisem prepričana o optimalnosti ukrepov pozitivne diskriminacije žensk."*

Cilj naj bi torej bil, odpravljanje spolno izrazito asimetrične delitve dela v družini in gospodinjstvu.

c) Za odpravljanje sedanjih ovir je zelo pomembna istosmernost širšega *kulturnega okolja* z družinskim. Jasno je, da izolirano spreminjanje delitve dela in vzorcev obnašanja in delovanja v družini ne more biti dovolj učinkovito, če ni hkrati podprto s težnjo, da bi se preobrazili globalni tokovi in da bi se uporabljali in utrjevali obče veljavni vzorci, pravila in merila takšnega (pravičnega) delovanja, ki bi bili obema spoloma enako prijazni. Zato tudi med konkretnimi predlogi docentk srečamo takšne: *"spreminjati stališča moških do družinskih obveznosti, pa tudi stališča žensk, ki apriori sprejmejo večjo težo družinskih obveznosti kot samoumevno; možnost pritožb zaradi diskriminacije z ostrimi sankcijami; ..."*, pri asistentkah pa: *"primerna vzgoja, miselnost družbe o vrednotenju spolov"*; da bi bilo treba težiti k temu, da bi bile ženske deležne večjega razumevanja pri moških in da bi moški *"znali ženskam bolj pomagati in jih vzpodbujati"* ali *"ženska, zaposlena v znanstvenem delu, mora imeti vso podporo družine in okolja, da je lahko enakovredna moškim kolegom"*.

č) *Kultura v neposrednem delovnem okolju* večinoma ni naklonjena ženskam kot enakovrednim udeleženkam, saj je pogosto namesto spodbud navzoča zaviralna usmerjenost posameznikov, brezbriznost (ali vsaj neenaka skrb) do napredovanja žensk, itd. . Zato so upravičeni predlogi za spremembe, kot jih dajejo npr. nekatere docentke: *dober mentor in načrt ter prijazno delovno okolje; vrednotiti dosežke ne glede na spol (prenehanje razmišljanja na osnovi spola na obeh straneh!); oblikovanje /spolno/ mešanih skupin, ki so uspešnejše in imajo perspektivo*. K prijaznejši socialni klimi v delovnem okolju sodi tudi spreminjanje predstav, da je za otroke (in družino) odgovorna predvsem ženska (mati) in da je zaradi tega predestinirana za opravljanje manj zahtevnih (pomočniških) del v raziskovanju.

d) Pomembno vlogo v odpravljanju ovir za uresničevanje načela enakih možnosti bi lahko odigrala tudi sama *akademska ustanova* - univerza s spremembami, ki zadevajo vrednotenje dela, skrb za napredovanje (in štipendije) ter habilitacijski postopek. Mnenja, kako to storiti po posameznih področjih, niso vselej enotna.

Največja enotnost je v ugotovitvi, da je treba spremeniti vrednotenje pedagoškega dela (s katerim so ženske pogosto bolj obremenjene kot moški), oziroma zagotoviti, da bosta oba spola enakomerno vključena v vse tiste dejavnosti, ki so nujno potrebne, niso pa "učinkonosne" z vidika napredovanja v hierarhični lestvici. Med konkretnimi predlogi so tudi takšni, ki zadevajo obče vrednotenje celotne

sфере znanstveno-raziskovalnega dela. Tako je ena od docentk zapisala, da bi bilo potrebno ustrezno (višje) *"materialno vrednotenje znanstvenega dela, kar bi omogočilo razbremenitev pri gospodinskih delih, varstvu otrok z redno najeto delovno močjo - ob sedanjih osebnih dohodkih si tovrstne pomoči ni moč privoščiti"*.

Precejšnja je tudi enotnost v prepričanju, da je treba zagotoviti štipendije za podiplomski študij, ki ne bi s starostno mejo (prilagojeno uspešnemu moškemu) izločale žensk, oziroma, da je treba spremeniti sistem štipendiranja (npr. razpisovati *"štipendije samo za mlade znanstvenice"*, kot predlaga ena od docentk).

Večja je različnost mnenj glede habilitacijskega postopka in je pogojena po eni strani z (očitno problematično) vsakdanjo prakso na nekaterih ustanovah, po drugi pa s predstavami, da bi bilo treba ženskam kot ženskam in materam zagotoviti posebne okoliščine dela. Konkretni predlogi, ki so jih oblikovale nekatere docentke, se npr. glasijo: *upoštevanje porodniškega dopusta (ali več) pri habilitacijah; porodniški dopust se ne sme šteti v habilitacijska leta*. Predlogi o tem, da bi bilo treba za čas porodniškega dopusta podaljšati habilitacijsko dobo, so vsi iz mariborske univerze. Videti je, da se to na nekaterih ustanovah te univerze ne upošteva. Podatek je vznemirljiv in vsekakor zahteva natančno preverjanje (ter tudi hitro ukrepanje, če je točen, kajti v tem primeru bi šlo za skrajno grobo diskriminacijo).

V drugo vrsto sodijo predlogi, ki vključujejo predpostavko o obstoječi neenakomerni družinski obremenjenosti žensk kot nujni (naravni) stalnici, ki naj bi se ji prilagodil način zaposlovanja in napredovanja žensk na univerzi. Tako posameznice predlagajo, da je treba zagotoviti *"ustreznejša merila pri habilitacijah za ženske"*; ali *"daljši časovni roki za pridobitev naziva za ženske"*; ali *"manjša asistentska obremenitev mater; razbremenitev drugih funkcij, ali pa daljši rok za magistriraj, doktorat"*; ali *"Glede na to, da je vloga ženske v družini drugačna, kot je vloga moškega, bi bilo ugodno, če bi imele ženske (pa tudi moški) možnost zaposlitve s skrajšanim delovnim časom oz. z manjšo pedagoško obveznostjo, ali pa na raziskovalnih nalogah z manjšim deležem; je namreč precej takega dela, ki se ga lahko opravi tudi doma, oziroma takrat, ko se to zdi ustrezno glede na druge dejavnosti;..."*.

Kakor so videti ti predlogi konkretnih ukrepov humani in ženskam prijazni, je vendarle treba opozoriti, da dolgoročno ne bi prispevali h korenitejšemu izboljševanju položaja žensk. Če bi posebej za ženski znanstveni naraščaj (za mlade raziskovalke in asistentke) oblikovali merila za habilitacijo (daljši roki, ipd.), če ne bi vsi postopki v zvezi s habilitacijo zajeli enako obeh spolov, oziroma če se družbeno priznani čas, ki je potreben za nego otrok (in vseh nemočnih - npr. starih, bolnih) in ki se kaže v porodniškem in starševskem dopustu (oziroma v bolniškem dopustu), ne bi (obvezno) delil na oba spola, potem bi takšni ukrepi samo omilili najbolj očitne izraze ženske prikrajšanosti, nadaljevala pa bi se praksa, v kateri so ženskam določene večje (družinske in gospodinske) obremenitve kot samoumevne. Torej bi se nadaljevala marginalizacija, ki pa bi bila navzven manj vidna.

V perspektivi torej ni smiselno prilagajati merila napredovanja obstoječi moško dominirani razporeditvi obremenitev, temveč odpravljati prednosti moških (izklju-

čenost moških iz njim nevšečnih opravil) in težiti po enakomernem in uravnoteženem vključevanju obeh spolov v vse nujne eksistencialne dejavnosti ter tako izenačevati pogoje dela, oziroma ustvarjati enake možnosti za tekmovalnost. S tega vidika moremo tudi ukrepe pozitivne diskriminacije žensk razumeti zgolj kot prehodne (čeprav z nekaterih vidikov nujne) kratkoročne ukrepe.

e) Povezovanje in *organizirano delovanje akademsko delujočih žensk* je lahko ena od spodbud izboljševanja položaja žensk na univerzi. Čeprav velik del asistentk in docentk ne vidi prednosti v takšnem povezovanju, pa jih nekaj vendarle predlaga, da bi ustanovili npr. "zvezo asistentk" ali "združenje visokošolskih učiteljic", oziroma se zavzemajo za *"večje povezovanje in spodbujanje medsebojnega sodelovanja med ženskami v znanosti in raziskovalnem delu"*.

Odpravljanje seksizma v (in zunaj) znanosti: obstoječe strategije za prihodnje stoletje

Vprašanje seksizma in bolj ali manj odkritega izključevanja enega (ženskega) spola v produkciji, razširjanju in uporabi znanj je namreč pereče tudi še sedaj tako z vidika sestave in neenake obremenjenosti samega akademskega osebja, kot z vidika vsebnosti moškosrediščne kulture na vseh ravneh in področjih vsakdanjega življenja. Dosedanja zgodovina, tudi zgodovina intelektualne produkcije, je še vedno pretežno "njegova zgodba" ("his story" - kot to označuje S. Benhabib, 1994), njena najpomembnejša sestavina - znanost - pa naj bi po nekaterih ocenah (npr. H. Rose, 1994) bila del kulture smrti.

Kot je bilo že poudarjeno, je potrebno skladno delovanje na vseh ravneh, če naj bi se postopno odpravljale ovire, s katerimi se srečujejo ženske v znanosti, posebej ženske na univerzi: od samega odpravljanja moške pristranskosti (androcentric bias) v produkciji znanja do ukinjanja seksistične delitve dela in izenačevanja življenjskih in delovnih pogojev za oba spola.

Do sprememb pa ne bo prišlo brez prizadevanja neposredno prizadetih žensk in moških. To pomeni, da je treba opustiti tudi nekatera zmotna prepričanja, ki so še vedno dovolj razširjena pri obeh spolih. Benokraitis in Feagin (1995, 185) navajata naslednje ključne zmote: 1. ženske domnevajo, da bosta njihov talent in zmogljivosti priznana in nagrajena, če trdo delajo in dobro opravljajo svoj posel; 2. ženske domnevajo, da je spol nepomemben v razdelitvi nagrad in da bo zaslužnost zmagala; 3. mnoge domnevajo, da se bo kdo drugi bojeval zanje; 4. glede na to naj bi čez čas prišlo do enakosti spolov. Vsako od teh prepričanj vključuje nadaljevanje obstoječega stanja.

V zadnjih dveh desetletjih in zlasti v zadnjem desetletju smo priča različnim zelo podrobno izdelanim načrtom, kako odpraviti spolno pristranski status quo tudi na področju produkcije in uporabe znanja. Pomembne spodbude za oblikovanje posebnih strategij na tem področju so se oblikovale v okviru internacionalnih organizacij na različnih ravneh. Tako je OZN že na svetovni konferenci ob Mednarodnem letu žensk 1975 v Mexico City sprožila vprašanje spolne neenakosti na področju znanosti in tehnologije ter razvoja, ki so ga kasneje obravnavale raz-

lične konference v prvem desetletju OZN za ženske (1976-1985: npr. 1979 svetovna konferenca o znanosti in tehnologiji za razvoj na Dunaju; 1984 razprava Svetovalnega komiteja za znanost in tehnologijo za razvoj o znanosti, tehnologiji in ženskah; 1985 svetovna konferenca v Nairobiju za oceno dosežkov prve dekadke za ženske). Plod teh konferenc je bilo več priporočil vladam, kako naj izboljšajo možnosti, oziroma zagotavljajo enake možnosti za ženske, da bi lahko sodelovale v izobraževanju in napredovale v znanosti ter tehnologiji. Četrta svetovna konferenca o ženskah (1995 v Pekingu) je ponovno priporočila vladam ter mednarodnim in nevladnim organizacijam, naj bi se celostno trudile za odpravo ovir, s katerimi se srečujejo ženske v izobraževanju in znanosti (zlasti člen 82.g,h).

Z vprašanjem, kako se priporočila uresničujejo v sami OZN oziroma v njenih različnih specializiranih organizacijah (npr. ILO, UNESCO, WHO), se je dve leti (1993-1995) posebej ukvarjala posebna Delovna skupina za spola Komisije za znanost in tehnologijo za razvoj OZN, ki je med drugim tudi poudarila, da lahko posebne organizacije storijo več za vstopanje žensk v znanost in tehnologijo. Med sedmimi ključnimi problemi, ki zahtevajo praktično delovanje, je med drugim poudarjeno, da je treba odpraviti ovire za ženske z znanstveno kariero in da se mora odločanje o znanosti in tehnologiji bolj ozavešiti glede spolov.

Zlasti po pekinški svetovni konferenci so se okrepila prizadevanja UNESCO za odpravo neenakosti spolov v znanosti in vprašanje neenakega položaja žensk na tem področju je postalo ena od štirih prednostnih tem. Tej temi so namenjene različne dejavnosti UNESCO, med drugimi zlasti poseben projekt *Ženske, znanost in tehnologija*. Vprašanje vloge žensk kot ustvarjalk in uporabnic znanstvenega znanja bo posebej poudarjeno tudi na Svetovni konferenci o znanosti v 21. stoletju, ki bo 1999 v Budimpešti. V okviru priprav te konference je od 5. do 7. novembra 1998 potekala na Bledu Evropska regionalna konferenca *Women in Science - Quality and Equality. Conditions for Sustainable Human Development*. Kot že naslov pove, je bila poglobljena in mnogoplastna obravnava neenakega položaja spolov v znanosti umeščena v nujni širši kulturni in zgodovinski kontekst z vedno bolj izstopajočo potrebo po celostnem vključevanju ženskega spola kot nezamenljivega dejavnika trajnostnega razvoja. Ob takšnem pristopu pa (podreprezentiranost in/ali neustrezna delna) vključenost ženskega spola na vseh ravneh znanstvenega delovanja dejansko postane eno od ključnih meril kakovosti znanosti. *Zato je tudi ena od pomembnih ugotovitev te konference, da naj UNESCO s svojimi različnimi dejavnostmi v prihodnjem tisočletju spodbuja večjo uravnoveženost spolov, kajti brez družbene enakosti spolov ni mogoče znanstveno znanje, ki bi omogočalo trajnostni razvoj.*

Od splošnih priporočil OZN in njenih teles so v mnogih okoljih po svetu že prešli k podrobnemu načrtovanju in uresničevanju načrtov, katerih cilj je integralno odpravljanje ovir in vzpostavljanje enakih možnosti za oba spola tudi na tem področju. To je še toliko bolj pomembno, ker postaja vprašanje kakovosti znanja in trajnostnega razvoja spričo okoljskih problemov vedno bolj svareče. V Evropi se v zadnjih dveh desetletjih z vprašanjem spolno neenakih možnosti nasploh in posebej v znanosti ukvarjajo Svet Evrope, Komisija EU (oziroma prej EC) in Evropski parlament.

Svet Evrope se je z vprašanjem neenakosti med spoloma v *"delitvi moči, odgovornosti in dostopa do virov"* ukvarjal na štirih ministrskih konferencah: v Strasbourgu 1986, na Dunaju 1989, v Rimu 1993, v Istanbulu 1997. Na 4. evropski ministrski konferenci *Demokracija in enakost žensk in moških* (Istanbul 1997) so bili izoblikovani podrobni dodatki k *Deklaraciji o enakosti žensk in moških* iz leta 1988, ki zajemajo potrebne mnogovrstne dejavnosti vseh pomembnih in odgovornih udeležencev (od vlad in političnih strank do nevladnih organizacij) za doseganje večje enakosti med spoloma v političnem in javnem življenju, v ekonomskem in poklicnem delovanju ter v družinskem življenju.

Glede na to, da so ključni nosilci usmerjanja družbenega razvoja moški, je posebna pozornost na tej konferenci bila posvečena prav moškim, katerih postopno preoblikovanje je nujni pogoj za krepitev novih vlog in vzorcev delovanja, ki bi vključevali spolno nepristranskost in enakost po spolu. Generalni sekretar Sveta Evrope D. Tarschys je takšno usmeritev prepričljivo opravičil takole: *"Osredotočanje na vlogo moških je vse bolj pomembno vprašanje enakosti, mogoče pa je le, če bodo moški in ženske sodelovali....Ženske in moški še vedno v precejšnji meri prebivajo v različnih svetovih - moški v javnem in ženske v zasebnem. Taka družba je neuravnotežena in ženskam in moškim preprečuje, da bi razvili vse vidike svojih osebnosti in sposobnosti."*

Za zagotavljanje enakih možnosti so zato npr. vlade držav članic Sveta Evrope poklicane, da *"spodbujajo moške, da promovirajo enakost na področju svojih pristojnosti z vključitvijo vidika enakosti spolov v svoje vsakdanje delo;...izvedejo akcije, namenjene vodjem podjetij ali uprav z namenom, da bodo spoznali, da je zavezanost moških svojim očetovskim vlogam pozitivno znamenje tudi za njihovo poklicno delo;...podpirajo usposabljanje in izobraževalne programe že v vrtcih in osnovnih šolah, z namenom razviti in spodbuditi nove načine socializacije deklic in dečkov ter preprečiti stereotipe glede tradicionalnih vlog žensk in moških;...izboljšajo vedenje o moških v vseh njihovih življenjskih pogojih s spodbujanjem raziskav in statistik o moških z vidika enakosti spolov;..."*

Pomembno vlogo ima Svet Evrope tudi pri spodbujanju znanstvenega sodelovanja na področju proučevanja spolov, za kar od leta 1989 skrbi Evropska mreža za ženske študije (European Network for Women's Studies s sedežem na Nizozemskem - Zoetermeer). Ta mreža si med drugim tudi prizadeva, da bi na akademskih ustanovah (univerzah) delovali posebni organi, ki bi neposredno skrbeli za zagotavljanje enakih možnosti akademskega izobraževanja in raziskovanja.

V nekaterih državah so tovrstna prizadevanja postala že vsakdanja praksa. Tako npr. v Avstriji že od novembra 1991 delujeta v okviru Avstrijske rektorske konference dve (stalno zaposleni) osebi, pristojni za vprašanja enakosti na vseh univerzah, visokih šolah in akademijah, kjer delujejo posebne delovne skupine, ki svetujejo pri delu različnih akademskih organov in akademskemu osebju. V primeru diskriminacije so te skupine dolžne zaprositi za inšpekcijo zveznega ministra za znanost. Zvezno ministrstvo za znanost v Republiki Avstriji pa lahko služi za zgled vsem, ki hočejo sistematično odpravljati neposredne in posredne oblike diskriminacije v akademskem okolju. V aprilu 1998 je namreč zvezni minister za znanost (natančno: za znanost in promet, vendar se bomo omejili le na predstavitev po-

dročja znanosti) izdal uredbo št. 131 (*Bundesgesetzblatt fuer die Republik Oesterreich* 1998, 28. April 1998, Teil II), s katero zelo natančno določa vsestranske ukrepe za podpiranje žensk (Frauenfoerderungsplan) na področju znanosti.

Cilj teh ukrepov (par. 2), ki so jih dolžne uresničevati vse ustanove na področju znanosti (univerze, visoke šole, akademije, različni raziskovalni inštituti, pa tudi samo ministrstvo), je, odpraviti podprezentiranost žensk, torej dvigniti delež žensk vsaj na 40% od vseh zaposlenih (kar velja tako za zaposlene s polnim kot s skrajšanim delovnim časom). Nujnost podpiranja žensk je odvisna od obsega podprezentiranosti, eden od prednostnih ciljev pa je, da bi dosegli ustrezno kvoto predvsem na visokih znanstvenih in umetniških položajih. V tej uredbi so poleg natančne časovne zamejitve uresničevanja ukrepov (npr. kaj je treba doseči v naslednjih dveh letih od objave uredbe) podrobno določeni tudi vsi drugi postopki (razpisi, izbire oziroma volitve na posamezna mesta, načrtovanje kariere, finančni viri, vloga delovnih skupin za vprašanja enakosti, zagotavljanje otroškega varstva v okviru ustanove) ter odgovorni organi, ki morajo po dveh letih poročati o dosežkih. Glede na odkrite pristranskosti tudi v ocenjevanju znanstvene in umetniške kvalitete in učinkovitosti je posebej pomemben paragraf št. 12, ki določa, da je treba pri ocenjevanju znanstvene kvalificiranosti na teme s področja proučevanja žensk in spolov gledati kot na enakovredne drugim raziskovalnim temam ter upoštevati dosežke interdisciplinarnega in zunajuniverzitetnega raziskovanja.

Podobna prizadevanja obstajajo tudi v drugih državah, npr. v ZRN (Ebeling 1998), kjer so zvezna vlada in deželne vlade prepričane, da je potrebno skladno delovanje tako politično odgovornih zunaj univerze kot vodstev akademskih in zunajakademskih raziskovalnih ustanov, da bi se povečal delež žensk v znanosti in raziskovanju. Do leta 2005 naj bi se delež žensk med profesorji zvišal od sedanjih 7% na 20%. Od leta 1989 deluje v ZRN posebna državna komisija za enakost spolov v znanosti, ki od leta 1996 letno poroča vladi o uspehih pri zagotavljanju večje enakosti spolov; ta cilj pa podrobno določajo posebni načrti (tretji je za obdobje 1996-2000). Tudi v VB se je ob podpori Komisije za enake možnosti in Sveta za tehniko 1984 začela kampanja Ženske v znanost in tehniko (WISE=Women into Science and Engineering), ki je bila uspešna na državni in lokalnih ravneh in ki je vplivala na številne izboljšave (Evetts 1996, 1). Na posameznih univerzah delujejo posebne skupine za enake možnosti (npr. od 1992 na Oxford Brookes University - L. Price in J. Priest 1996, 46-47).

Komisija EU (EC) je svojo strategijo odpravljanja neenakosti po spolu nedvoumno izoblikovala in razčlenila v srednjeročne akcijske načrte v začetku osemdesetih let (1982), ko je začela uresničevati prvi načrt (1982-1985). Od spreminjanja pravne urejenosti, kar je bil cilj tega načrta, in razkrivanja širših družbenih okoliščin, ki so ženskam neprijazne (kar je bilo vključeno predvsem v drugi načrt 1986-1990), se dejavnost Komisije usmerja v to, da se kompleksna problematika spolov vključuje v vse ključne sfere odločanja in delovanja ("mainstreaming", kar vsebujeta načrta v devetdesetih letih).

V okviru uresničevanja občega cilja enakih možnosti za oba spola na vseh področjih življenja in delovanja je bila aprila 1998 v Bruslju posebna konferenca Komisije EU *Women & Science*, na kateri so preverjali, kako Komisija in članice EU

uresničujejo priporočila, ki jih je 1993 sprejela mednarodna delavnica EU *Women in Science*. V posameznih državah na različne načine uresničujejo osem zelo natančno razčlenjenih priporočil (Osborn 1998), med drugimi naslednja: v vsa telesa, ki določajo politiko in nadzirajo sredstva za znanost in raziskovanje, je treba vključiti kvalificirane ženske; neprekinjeno je treba zbirati in analizirati statistične podatke, ki so pomembni za ženske v znanosti in tehnologiji; Komisija EU naj spodbuja razvijanje pozitivnih načrtov dejavnosti za ženske v znanosti in raziskovanju; denar strukturnih in socialnih skladov EU naj bi se uporabljal za spodbujanje žensk v znanstvenem raziskovanju; temu namenu naj služijo tudi obstoječi in prihodnji srednjeročni akcijski načrti EU; Komisija in Evropski parlament naj kontrolirata načrte za ženske v znanosti in raziskovanju.

Natančno določanje potrebnih spreminjevalnih ukrepov opravičujejo spoznanja o sedanjih razmerah, pa če jih presoјamo s kateregakoli vidika. Če pogledamo npr. udeležbo žensk pri kreiranju politike EU glede znanosti in raziskovanja, je po podatkih M. Osborn (1998) stanje dokaj slabo in daleč od priporočila Komisije za ženske OZN (1990), da naj bi kot kritični prag za žensko udeležbo v odločanju upoštevali 30%. Leta 1994 je bilo npr. v Evropski skupščini za znanost in tehnologijo (ESTA=European Science and Technology Assembly, ustanovljene 1994, katere naloga je pomagati Komisiji pri uresničevanju politike EU na področju znanosti in raziskovanja) le 4% žensk (4/100 članov); leta 1998 - po spremembi števila članov in prenovi članstva - je 8% žensk (5/61). V Svetovalnem komiteju za industrijsko raziskovanje in razvoj (IRDAC=Industrial Research and and Development Advisory Committee), katerega člane neposredno izbira "ad personam" Komisija EU, leta 1998 ni nobene članice (0/24!).

Za spreminjanje položaja žensk v znanosti si prizadevajo tudi različne nevladne organizacije, zlasti tiste, ki združujejo akademsko delujoče ženske bodisi globalno, regionalno ali lokalno. Tako deluje v svetovnem okviru International Federation of University Women, v evropskem pa od leta 1993 European Women in Science and the Humanities. (2) Naj sklenem: zgledov za vsestransko odpravljanje seksizma v znanosti in na akademskih ustanovah tudi v Sloveniji je torej dovolj, potrebno je predvsem konkretno delovanje.

Opombe

(1) Predmet raziskave *Položaj znanstvenic v Sloveniji* (ki jo je financiral Urad slovenske nacionalne komisije za UNESCO), so docentke in asistentke Univerze v Ljubljani in Univerze v Mariboru. Ker pa je skupno število pripadnic teh dveh kategorij (glede na razpoložljiva denarna sredstva) preveliko, da bi ga lahko v celoti zajeli, sem se odločila za to, da sem kategorijo docentk upoštevala v celoti (84 oseb na ljubljanski in 20 na mariborski univerzi), izmed asistentk pa sem s stratificiranim vzorcem zajela malo več kot polovico vseh oseb (na ljubljanski univerzi 96 od 185, kar je 51,9% vseh asistentk; na mariborski univerzi pa 52 od 93 vseh, kar je 55,9% vseh asistentk).

Do omejitev na znotrajuniverzitetno populacijo je prišlo po eni strani zaradi omejenih denarnih virov, po drugi pa tudi zaradi težav pri zbiranju podatkov o potencialnih spraševankah. Spričo sklicevanja na načelo o varovanju pravice do zaseb-

nosti in težko dostopnih podatkov o zaposlenih v znanstvenih ustanovah zunaj univerze sem kot vir za iskanje naslovnice (respondentk) uporabila *Seznam predavanj za študijsko leto 1995/96* Univerze v Ljubljani in *Seznam predavanj za študijsko leto 1995/96* Univerze v Mariboru.

Na podlagi teh seznamov sem tudi ugotovila, da obstajajo opazne razlike v deležih žensk po posameznih kategorijah med ljubljansko in mariborsko univerzo. V študijskem letu 1995/96 je bilo na ljubljanski univerzi med vsemi docenti 28,3% žensk (85 od 300 oseb) in med vsemi asistenti 38,5% žensk (185 od 480 oseb); na mariborski univerzi pa med vsemi docenti 18,8% žensk (20 od 106 oseb) in med asistenti kar 65% asistentk (93 od 143 oseb). Očitna feminizacija najnižjih akademskih položajev na mariborski univerzi brez dvoma zahteva posebno pozornost, in verjetno se bo s tem vprašanjem treba ukvarjati še kdaj kasneje.

Značilnosti v neenakomerni razporeditvi ženskega akademskega osebja po strokah, ki se izražajo na vseh hierarhičnih ravneh, sem upoštevala kot izhodišče za odločanje o vzorcu asistentk. Tako sem kot merilo stratifikacije upoštevala stopnjo feminizacije in se odločila za asistentke na skrajnih polih. Na eni strani so tiste stroke, ki veljajo še vedno kot "moške trdnjave" in v katerih ženske šele vstopajo na najnižjih ravneh. Na drugi strani so stroke z uravnoteženo spolno sestavo akademskega osebja ali so že celo feminizirane.

Ob upoštevanju stopnje feminizacije kot merila za izbiro oseb v vzorec so bile na ljubljanski univerzi zajete asistentke z naslednjih fakultet: *Fakultete za arhitekturo* (2 od skupnega števila 14 asistentov), *Fakultete za gradbeništvo in geodezijo* (3 od 21), *Fakultete za strojništvo* (5 od 50), *Fakultete za šport* (7 od 22); *Fakultete za kemijo in kemijsko tehnologijo* (16 od 30), *Veterinarske fakultete* (10 od 19) in *Medicinske fakultete* (53 od 107). Na mariborski univerzi pa so bile zajete asistentke s teh fakultet: *Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko* (smeri Elektrotehnika, kjer so 4 asistentke od skupnega števila 36 oseb in Računalništvo s 3 asistentkami od 16), *Fakulteta za gradbeništvo* (3 od 13), *Fakulteta za strojništvo* (6 od 38); *Pedagoška fakulteta* (28 od 59) in *Ekonomsko-poslovna fakulteta* (8 od 12). Skupni vzorec asistentk z obeh univerz zajema v glavnem ključna področja - tehniško, naravoslovno in medicinsko, humanistično in družboslovno.

Podatke sem zbiral z vprašalnikom, ki je bil poslan po pošti v drugi polovici maja 1996 na domače ali službene naslove 252 osebam. V rednem roku (do 13. 6. 1996) je izpolnilo vprašalnik 41% naslovnice, v naslednjih treh tednih (do 5.7.1996) pa še nekaj. Skupaj je odgovorilo 112 oseb ali 45% vseh možnih (to pa je 249, ker so bile tri osebe za daljši čas odsotne) respondentk, kar je za prvi krog poštne ankete visok rezultat, zato nisem nadaljevala z iskanjem podatkov. Za takšno prakso sem se odločila tudi na podlagi prepričanja, da so tiste naslovnice, ki jih problematika zanima in ki želijo prispevati svoje vedenje in izkušnje k spoznavanju stanja celotne svoje kategorije in morebiti še širše ženske populacije, z veseljem in brez posebnih dodatnih prošenj odgovorile na vprašalnik. Stopnja odzivnosti je bila pri asistentkah višja (48% ali 71 oseb od vseh zaprosenih je vrnilo izpolnjeni vprašalnik) kot pri docentkah (ustrezni delež je 39,4% - 41 oseb). Število asistentk respondentk (71) predstavlja 25,5% celotne kategorije žensk asistentk (278),

število docentk respondentk (41) pa 36,6% celotne kategorije docentk (112) na obeh univerzah.

Stališča in ocene, ki jih navajam, je težko posploševati na celotno populacijo. Kljub temu pa zbrani podatki dokaj nazorno kažejo na ključne značilnosti položaja teh dveh kategorij akademskega osebja ženskega spola in lahko spodbujajo nadaljnje raziskovanje ter tudi praktično ukrepanje na različnih ravneh.

2) V informativni brošuri, ki je izšla avgusta 1998 v Grazu (*Alps-Adriatic Women's Network*, ur. Elisabeth Chibidziura in Maria Elser-Eibel, izd. Alps Adriatic Working Community - Working Group on Women in the Federal State of Styrian Government) je navedeno, da v Sloveniji deluje Združenje univerzitetnih žensk Slovenije. Kljub zanimanju za to problematiko, mi obstoj tega združenja do oktobra (ko sem dobila v roke to brošuro) 1998 ni bil znan. Poklicala sem torej navedeno kontaktno osebo (Marijo Gregorčič-Kržič) in zvedela, da so vključeni v International Federation of University Women.

Naj omenim še lastna prizadevanja za evropsko povezovanje. Moj poskus v letu 1994, da bi se akademsko delujoče ženske na Univerzi v Ljubljani organizirale in pridružile evropski organizaciji, ni naletel na nikakršen odziv, čeprav je bilo povabilo objavljeno v Vestniku (Jogan 1994a). Formalno niso povezane niti raziskovalke, ki v okviru različnih disciplin na nekaterih fakultetah in visokih šolah raziskujejo problematiko spolov. Tudi poskus institucionalizacije (1991/92) tega delovanja v obliki večdisciplinarne raziskovalne skupine je propadel. Spodbude za ta moja prizadevanja so temeljile na spoznanju, kako potrebno bi bilo sodelovanje različnih raziskovalk problematike spolov. Spodbujena tudi z izkušnjami povezanega dela na nekaterih tujih univerzah, sem se konec osemdesetih in v začetku devetdesetih vedno bolj ogrevala za načrt, da bi se tudi na Univerzi v Ljubljani izoblikovala skupina, ki bi omogočalo trajnejše in temeljitejše sodelovanje ustreznih raziskovalk. 20. junija 1991 sem napisala Predlog za ustanovitev *Skupine za raziskovanje žensk na Univerzi v Ljubljani*, ki sem ga poslala nekaj sodelavkam na različnih ustanovah. Ena od kolegic je odgovorila pozitivno, nekatere niso niti reagirale, ena pa negativno, češ, da bi takšno povezovanje ne bilo koristno in da je bolje neformalno. Predlog sem poslala tudi vodstvu Univerze v Ljubljani s prošnjo, da bi bil sedež (in administrativna delno zaposlena oseba) v okviru tajništva Univerze. Komisija za znanstvenoraziskovalno delo (pod vodstvom prof. dr. M. Juraka) je 16.12.1992 obravnavala moj predlog, ga ocenila kot "primeren in potreben", vendar bi morala sama poskrbeti za vse organizacijske in finančne zadeve. Ker nisem dobila ustrezne podpore kolegic niti na matični fakulteti in ker nisem razpolagala z vsemi potrebnimi "zagonskimi" sredstvi, sem preprosto morala odnehati.

LITERATURA

Aristotel. 1970. Politika. Beograd: Kultura

Bagilhole, Barbara. 1994. "Being Different is a Very Difficult Row to Hoe: Survival Strategies of Women Academics". V: Davies, Sue. Lubelska, Cathy. Quinn, Joccy. (ur.) Changing the Subject: Women in Higher Education, 15-28. London: Taylor&Francis Ltd.

- Benhabib, Seyla. 1994. "Feminism and Question of Postmodernism". V zborniku *The Polity Reader in Gender Studies*, 76-92. Cambridge: Polity Press.
- Benokraitis, Nijole V. in Feagin, Joe R. 1995. *Modern Sexism: Blatant, Subtle and Covert Discrimination* (2. izd.) Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Billard, Lynne. 1996. "Twenty Years Later: Is There Parity for Academic Women?". *The Nea Higher Education Journal*, 115-144.
- Bundesgesetzblatt fuer die Republik Oesterrich. Wien, Jahrgang 1998, 28. April 1998, Teil II.
- Ebeling, Helga. 1998. "Promotion of Gender Equality in Science and Research". Pisni prispevek za Evropsko regionalno konferenco UNESCO Women in Science - Quality and Equality. Conditions for Sustainable Human Development. (od 5. do 7. novembra 1998, Bled), 4 strani.
- Evetts, Julia. 1996. *Gender and Career in Science and Engineering*. London: Taylor & Francis Ltd.
- Harding, Sandra in McGregor, Elizabeth. 1996. *The Gender Dimension of Science and Technoogy*. Pariz: UNESCO (Izveček iz UNESCO World Science Report 1996).
- Heindl, W. in Tichy, M. 1993. "Durch Erkenntnis zur Freiheit und Glueck...". Wien: WUV.
- Hornby, Pat in Shaw, Sue. 1996. "Women in Management Education: The Token Topic?" V: Louise Morely in Val Walsh (ur.) *Breaking Boundaries: Women in Higher Education*, 78-89. London: Francis&Taylor.
- Jogan, Maca. 1990. Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. Ljubljana:FSPN.
- Jogan, Maca. 1992. "Seksizem, politika in politična kultura". *TiP* XXIX, 11-12: 1141-1150.
- Jogan, Maca. 1994. "Erozija androcentrizma v vsakdanji kulturi." *TiP* XXXI, 7-8: 647-654.
- Jogan, Maca. 1994a. "EWISH ali ŽEZIH - to je zdaj vprašanje!" *Vestnik*. 1994, št. 1: 9-10. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Jogan, Maca. 1997. "Intelektualna produkcija in seksizem". *Anthropos. Let.* 29, št. 1-3: 27-36.
- Kettle, Jane. 1996. "Good Practices, Bad Attitudes: An Examination of the Factors Influencing Women's Academic Careers". V: Louise Morely in Val Walsh (ur.) *Breaking Boundaries: Women in Higher Education*, 52-66. London: Francis & Taylor.
- Messner, Michael. 1997. *Politics of Masculinities*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Nielsen, Jani in Elkjaer, Bente. 1991. "Stubbornness, Drudgery, Scientific Interests and Profound Commitment". V: Stolte-Heiskanen, Veronica.(ur.) *Women in Science*, 199-213. Oxford, New York: Berg Publishers Limited.
- Noordenbos, Greta. 1995. "Explanations for the Marginal Position of Women in Academic: from Exclusion to Integration". Manuskript (referat na 2. evropski sociološki konferenci, Budapest: 30.8. - 2.9.1995. 16 strani).
- Ogilvie, Marilyn Baily. 1988. *Women in Science*. Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press.
- Osborn, Mary. 1998. "Facts and figures still show little room at the top for women in science in most EU countries". Manuskript (prispevek za konferenco Women in Science, Bruselj 28-29. 4. 1998. 23 strani).
- Pizan, Christine de. 1997. "Mesto dam". *Delta let.* 3, št. 1-2: 7-27.
- Price, Liz in Priest Judy. 1996. "Activists as Change Agents: Achievements and Limitations". V: Louise Morely in Val Walsh (ur.) *Breaking Boundaries: Women in Higher Education*, 37-51. London: Francis&Taylor.
- Radtke, Heidrun.1991. "Women in Science Careers in the German Democratic Republic". V: Stolte-Heiskanen, Veronica.(ur.) *Women in Science*, 199-213. Oxford, New York: Berg Publishers Limited.
- Rose, Hilary. 1994. *Love, Power and Knowledge*. Cambridge: Polity Press.

- Rose, Hilary. 1998. "Hypatia's daughters: why are there so few?" Manuskript (prispevek za konferenco Women in Science, Bruselj 28-29. 4.1998. 11strani).
- Saarinen, A. 1988. "Feminist Research: In Search of a New Paradigm?" *Acta Sociologica*, 31, 1: 35-50.
- Siemenska, Renata. 1992. "Academic Careers in Poland: Does Gender make a Difference?". *Higher Education in Europe*, XVII, št. 2: 60-84.
- Sommerville, Margaret R. 1995. *Sex and Subjection: Attitudes to Women in early-Modern Society*. London, New York, Sidney, Auckland: Arnold.
- Stolte-Heiskanen, Veronica. 1991. *Women in Science*. Oxford, New York: Berg Publishers Limited.
- Wenneras, Christine in Wold, Agnes. 1998. "Sexism in Evaluation of Women Scientists". Manuskript (prispevek za konferenco Women in Science, Bruselj 28 - 29.4.1998. 7 strani).